

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Аржаанская средняя общеобразовательная школа
Пий-Хемского кожууна Республики Тыва

«РАСМОТРЕНО»
На заседании МО
Протокол № 1
от «27» августа 2024 г.
Д.Н. Ломажап /Ломажап Д.Н./

«СОГЛАСОВАНО»
Зам. директора по УВР:
Л.Б. Тюлюш /Тюлюш Л.Б./
Протокол № 1
от «27» августа 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
надомного обучения по родному (тувинскому) языку
вариант 1

ДЛЯ 9 КЛАССА
НА 2024/2025 УЧЕБНЫЙ ГОД

Составитель программы:
Ооржак Лариса Александровна,
I квалификационная категория.

АРЖААН, 2024 г.

Тайылбыр бижик

Тыва дыл – тыва нацияның дылы. Ада-өгбелеривистиң арттырып берген улуг өнчүзү – тыва дылывысты хумагалыг камнава болза, чиде бээриниң барымдаазы тургустунуп орар. Ынчангаш уругларга төрөөн дылын эки билир кылдыр өөредир чугула болуп турары-биле ук программаны ажылдап кылган.

Тыва Республиканың ниити өөредилге черлериниң 5-9 класстарының кадыының байдалы-биле кызыгаарлаттынган уругларга таарыштыр кылдынган тыва дылдың чижек программасы РФ-тиң Өөредилге болгаш эртем яамызының 1598 дугаар дужаалы-биле ниити өөредилге черлеринге Федералдыг Күрүнениң Өөредилге Стандартының (дараазында ФКӨС) негелделеринге дүүштүр тургустунган.

Чижек программа дараазында доктаал-саавырларга, өөредилге программаларына даянып кылдынган:

1. 2015 чылда үнген «2012 чылдың декабрь 29-та 273 дугаарлыг Россия Федерациязының өөредилге дугайында өскерилгелиг эде бадылаттынган» хоойлузу.

2. РФ-тиң Өөредилге болгаш эртем яамызының 2014 чылдың декабрь 19-та 1598 дугаарлыг «Кадыының байдалы-биле кызыгаарлаттынган уругларны өөредириниң эге школаның ФКӨС бадылаарының дугайында» деп дужаалы.

3. РФ-тиң Өөредилге болгаш эртем яамызының 1897 дугаарлыг дужаалы-биле 2010 чылдың декабрь 17-ниң хүнүнде бадылаттынган ортумак (долу) ниити өөредилгениң Күрүнениң Федералдыг Өөредилге Стандарты.

4. Өөредилге болгаш эртем яамызының 2014 чылдың декабрь 29-та 1644 дугаарлыг «2010 чылдың декабрь 17-де үнгени 1897 дугаарлыг Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының дужаалында өскертилгелер дугайында» дужаалы.

5. А.К.Ойдан-оол. Республиканың тускай (эдилгелиг) VIII хевирниң школаларының 5-9 класстарына тыва дылдың чижек программасы. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2007.

6. А.К.Ойдан-оол, Н.Д.Сувандии. Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгасы. 5-11 класстарга өөредилге программасы. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2008.

7. Программаны тургузарда автор 2010 чылдан эгелеп кадыының байдалы кызыгаарлыг өөреникчилерниң ырактан дашкаар харылзаа четкилериниң дузазы-биле өөренир (дараазында дистанциялыг өөредилге) төвүнге ажылдап келген арга-дуржулгазына даянган.

Оон ыңай кадыы кошкак уругларның психологтук онзагайларын шинчилеп бижээн эртем-методиктиг литератураны сайгарып, өөренип көргөн болгаш ажыглаан.

Бердинген программа чагыг ёзугаар Национал школа хөгжүдөр институттуң планы-биле, кылдынган. Кадыының байдалы-биле кызыгаарлаттынган, бажыңындан дистанциялыг өөренип турар уругларның амыдырал, төрөөн чурт дугайында билиглери долу эвес болганындан бодунуң төрөөн дылын шиңгээдип алыры дээрге чонунуң дылын, культуразын, төөгүзүн база янзы-бүрү эртемнерни эки билип алырына улуг ужур-дузалыг. Ынчангаш төрөөн дылын өөренири бо бөлүктүң уругларына чугула. Электроннуг курлавырларны ажыглап тургаш, кичээлди эрттирерге, уругларның сонuurгалы күштелир болгаш эртемни ханы өөредириниң магадылалы бар. Кадыының байдалы-биле кызыгаарлаттынган уругларга таарыштыр тургускан программа дээрге кадыы кошкак (угаан-медерелиниң сайзыралы саадаан уруглар, шимчээшкини

кызыгаарлыг, дыңнаар болгаш көөрү багай, аутист дээш о.ө.) уругларның психологтуг сайзыралының, өөренип шыдаар арга-шинэниң бот-тускайлаң деңнелин барымдаалап көргөн, эдип-чазаар сорулгалыг болгаш уругларны ниитилел амыдыралыңга, чон-биле харылзажырыңга чаңчыктырар угланышкынныг программа болур.

Ук программа ниити билиг школаларында дистанциялыг өөредилгелиг уругларга, психиказының сагыш-сеткилиниң угаан-медерелиниң сайзыралы саадаан өөреникчилерлиг класстарга, бажыңга өөредир уругларга, инклюзия класстарга өөренир уругларга ажыглап болур. Оон аңгыда угаан-медерели, кады озал сайзыралдыг уругларга кадыының байдалын, назы-харын барымдаалап, бичии бөлүктөргө үзүп өөредирде база ажыглап болур.

Кадыының арга-шинээ кызыгаарлыг өөредилгелиг школаларның тыва дыл башкыларыңга, методистерге, филология факультетиниң студентилеринге, билиин бедидер курстарда келген башкыларга сумелеп кылдыңган.

Кадыының аайы-биле кызыгаарлаттынган уругларны дистанциялыг өөредирде чугула чүүлдер:

1. Уругларның угаан-медерелиниң, күш-шыдалының онзагай талаларыңга дүгжүп турар өөредилге программасы;
2. Электроннуг өөредилге курлавырларыңдан тургустунган курс.

Дистанциялыг өөредилге дээрге өөреникчиниң чурттап турар черинден хамаарылга чокка Интернет четкизинден тускай медээ харылзажылга технологиязын таварыштыр, башкының болгаш өөреникчиниң аразында дорт харылзаалыг өөредилге хевири болур. Дистанциялыг эрттирип турар кичээл бүрүзү бот-тускайлаң, уругларны чаңгыстап өөредиринге таарыштырган болур.

Өөредилге, кижизидилге болгаш өзүлде-сайзырал чорудулгазы уругга ажыктыг болурун организаастаарда ада-иелер, школаның администрациязы, психолог башкылар болгаш өөредип турар башкы кады ажылдаар ужурлуг. Дистанциялыг өөредилге кадыының аайы-биле кызыгаарлыг уруг ниитилелге дүргөн чаңчыгарыңга дузалаар база шынарлыг өөредилге чедип алырыңга дыка таарымчалыг. Ындыг уругларга бот-тускайлаң арга болгаш өөредилгениң онзагай байдалын тургузары чугула. Ол чүүл арга-шинээ кызыгаарлыг өөреникчини амыдыралга чаңчыгарыңга, бодунга эң таарымчалыг байдалды тып алырыңга арганы берип турары чогуумчалыг.

Кадыының байдалы кызыгаарлыг уругларны Федералдыг Күрүнениң өөредилге Стандартызында (ФКӨС) 4 вариантылыг программа-биле өөредири көрдүнгөн. Ук программада баштайгы 3 вариант ажылдап кылдыңган.

1-ги вариант: өөредилге программасын чедишкинниг шиңгээдип шыдаар, угааны, дылы сайзыраңгай, өөрөнгөн түннелдери кадык үе-чергезинге дең өөреникчилер. Оларга кулаа дыңналас, дыңнаары кошкак, караа көрбөс, карааның көөрү кошкак, чугаазының сайзыралы багай, шимчээшкиннери кызыгаарлыг, угаан-медерели саадаан, аутист уруглар хамааржыр. Кадыының аайы-биле бичии өскерилгелиг боордан башка, ботгарының кадык үе-чергези-биле бир дөмей өөредилге программасын шиңгээдип шыдаар, угаан-медерели сайзыраңгай уруглар хамааржыр. Амыдыралга эргежок чугула билиглерни шиңгээдириниң тускай доктаамал ажыл-чорудулганы күүседириниң таарымчалыг байдалын бирги хевирниң кадык кошкак уругларыңга тургузуп каан турар ужурлуг.

2-ги вариант: өөредилге программасын башкының тускай коррекциялыг дузазы-биле шиңгээдип шыдаар, угаан, дыл сайзыралы озал, өөредилге хуусаазы узатгынып, ееренген

түңнелдери ниити өөредилгени доозуп турда, кадык үе-чергезинге деңнежип кээр өөреникчилер. Оларга кулаа дыңнапас, дыңнаары кошкак, караа көрбес, карааның көөрү кошкак, чугаазының сайзыралы багай, шимчээшкиннери кызыгаарлыг, угаан-медерели саадаан, аутист уруглар хамааржыр. Өөредилгениң болгаш кижизидилгениң ажылын башкы уругларга чоорту, өөредилгениң чадаларын таарыштыр хуваап чорудар. Кадыының аайы-биле 1-2 өөреникчини кадып алгаш, өөредип болуру көрдүнгөн. Уруг бүрүзүнүн кадыының арга-шинээнге дүүштүр делгем (эртемден дашкаар бүгү талалыг) ажылды бээринге угландыраар.

3-ку вариант: кадыының байдалы нарын, угаан-медерели кемниг болгаш өөрениг түңнелдери ниити өөредилгени доозуп турда, кадык үе-чергезинге деңнешпес, өөредилгениң утказы чүгле чурттаар аргалар сайзырадырынче угланган өөреникчилер. Оларга кулаа дыңнапас, дыңнаары кошкак, караа көрбес, карааның көөрү кошкак, шимчээшкиннери кызыгаарлыг, чугаазының сайзыралы багай, угаан-медерелиниң сайзыралы кемниг, аутист уруглар хамааржыр. Олар тускайлап таарыштырган өөредилге программазы-биле (АОП) база бот-тускайлап тургускан сайзырал программазы-биле (СИПР) өөренир. Программаның 3-ку вариантызын шингээдир уруглар баштайгы ийи бөлүктүн уругларындан элээн ылгалдыг. Тускай өөредилгени болгаш кижизидилгени организаастаары албан болуп турар. Кадык үе-чергези-биле удур-дедир харылзаазын кызыгаарлап тургаш өөредир болгаш кижизидер. Уругларның угаан-медерелиниң сайзыралы шала кошкак, программаны шингээдириниң деңели оожум. Бо хевирниң уругларын өөредип-кижизидер ажыл тускай кылдынган болур. Угаан-биле сайзырап боданыры нарын деңнелдиг уругларга амыдыралга негетгине бээр кол билиглерни бээр (бир чувени айтырып аптар, айтырыгга харыылаптар, бодунче угланган дилегни дамчыдыптар харык-шинектиг дээш о.ө).

4-ку вариант: өөренир арга-шинээ шуут чок, кадыының байдалы кошкак уруглар кирер. Ындыг уругларны уруглар аразынче кирип, амыдыралчы арга-дуржулга-биле чоорту таныштыраар ажыл-чорудулга колдаар. Колдуунда бажыңыга кичээлдээр, хөй-ниити аразынче кириштирери нарын байдалдыг уруглар. Тускайлаттынган хөгжүлдө программазын тургузары көрдүнгөн. 4-ку варианты-биле өөренир уругларга А.К. Ойдан-оолдун тургусканы “Республиканың тускай (эдилгелиг) VIII хевирниң школаларының 5-9 класстарына тыва дылдың чижек программазы” бар.

Бо программаны 5-9 класстарның кадыының байдалы-биле кызыгаарлаттынган уругларга таарыштыр тургускан.

Өөредир шактарның саны: 5-9 класска 1-ги вариант-биле өөренир уругларга неделяда 2 шак, ниитизи-биле чылда 70 шак; 2-ги болгаш 3-ку вариант-биле өөренир уругларга неделяда 1 шак, ниитизи-биле чылда 35 шак көрдүнгөн.

Программа уругларның эге класстарга тыва дыл кичээлдеринге өөрениг билиинге даянган. Программа ёзугаар уругларга теоретиктиг болгаш практиктиг билиглерни бээри көрдүнгөн. Дистанциялыг өөредилгелиг уругларга бот-тускайлаң башкы-биле кады азы дистанциялыг кичээлдерни эрттирер. Кадыының арга-шинээ кызыгаарлыг болганындан өөредилгени эдип-чазаар угланыышкынның чорударының принципин сагывышаан, уругларның угаан-медерелиниң болгаш психологтуг онзагайларын (өөренип турар билиглерин дораан билип ап шыдавас, шылаачал, уттуучал дээш о.ө) барымдаалааш, өөредилге материалын класстар аайы-биле хуваарда, чадаланчак принципти ажыглаан. Чижээлээрге, чугаа кезектеринден чүве адын, демдек адын, кылыг сөзүн 9 класска чедир өөренири көрдүнгөн. Ук чугаа кезектерин өөредири класстан классче чаа темалар

немежип, делгемчип олуар. «Домак» деп адырны морфологияны синтаксиске даянып өөредир деп принципке үндөзилээш, чугаа кезектерин мурнай өөредири көрдүнгөн.

«Үннер болгаш үжүктөр» деп бөлүктү өөредип тура, ажык болгаш ажык эвес үннерни шын адап, ылгап билирин, кыска болгаш узун, өк-биле адаар ажык үннерни, күштүг дүлөй, кошкак дүлөй, кошкак ыткыр ажык эвес үннер, оларга хамаарышкан шын бижилгениң дүрүмнерин шиңгээдип алырын чедип алыр. Үннерни шын адаарындан сөстөрни шын бижири дорт хамаарылгалыг болганда, аудио мергежилгелерни кичээл бүрүзүндө кириген. Сөс эгезинге ажык эвес үннерниң шын бижилгезин шиңгээттирерде, үргүлчү таваржыр эң хереглеттингир сөстөргө тускай тестилерни хөйү-биле кириген.

Программада «Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгасы» деп бөлүктү өөредиринче база улуг кичээңгейни угландырган. Сөс-биле ажылдың бир чугула аргасы - чаңгыс дазылдыг (төрөл) сөстөр тыварынга уругларның чугаазынга үргүлчү таваржыр сөстөрни кириген.

1-ги болгаш 2-ги хевирниң өөреникчилеринге чаа сөстөрниң чогаадылга кожумактары-биле тыптыр аргазын программада кириген. Маңаа чаа сөстөр чогаадыр эң непереңгей кожумактар-биле сөстөр тургустурар. Чижээлээрге, чүве ады чогаадыр кожумактар: *-чы//-чи, -чын//-чин* болгаш оларның фонетиктиг вариантылары: *-та* дээш оон-даа өске.

Демдек ады чогаадыр кожумактар: *-лыг//-лиг* деп кожумактар, ооң фонетиктиг вариантылары.

Сөс ишинге дакпырлаан *ни, тт, кк* деп ужуктөрни шын бижилгезин шиңгээттирер бот ажылдарны чорудары көрдүнгөн.

Кылыг сөзү чогаадыр кожумактар: *-ла//-ле* чергелиг кожумактар кирген өөстөрлиг онаалгаларны кириген.

Чүве ады - эң хереглеттингир чугаа кезектеринич бирээзи. Оларның дузазы-биле уруглар амыдыралда чувелерниң аттарын, бой- дуста болуушкуннарның аттарын, лексика-семантиктиг белуктерин билип ап, чугаазынга ажыглаар, угаан-медерели сайзыраар. Чүве адының дугайында өөреникчилернин билиглери класстан ютасче немежип, дыл материалы делгемчип олуар болгаш аас болгаш би- жимел чугаазынче кичээңгейни салыр.

Программада «Лексика» деп белукту уруг бурузунуң кадыныңың, арга-шинээниң, сос курлавырыныңың, назы-харыныңың онзагайларын барымдаалап, 9 класска чедир өөренир. Сестун лексикиг утказын тайылбырлаар ажыл класс бурузунде киригени уругларның сөс кур- лавыры, чугаа культуразын кодуреримге улуг рольду ойнап турар. Бо болукту өөренип тургаш, сөстөрни болгаш сөс каттыжышкын- нарын дорт болгаш кежурген уткаларынга хереглээринге, антоним- нер болгаш синонимнерни чугаага чеп ажыглаарынга чаңчыктырар. Чугаа кезектерин өөренип тургаш, сестуң уткалары-биле ажылдаар онаалгаларны хөйү-биле берген.

Демдек аттарыныңың дугайында билиглерни чадаланчак принцип ёзуугаар 9 класска чедир өөренир. Демдек адын өөредип тура, сөс каттыжышкыннарын сезуглелдерден тыптырар, синоним, антоним сөстөрдөн аңгыда, хөй уткалыг, кежурген уткалыг демдек аттары кирген онаалгаларны хөйү-биле кириген.

Кылыг сезун өөредирде, уругларның шиңгээдип алырынга берге эвес, чугаага уруглчу хереглеттингир хевирлерин программаже кириген. Ол дээрге болур болгаш болбас хевирлери, наклоне- ниелерден болуушкун наклонениези (ооң уелер, арыннар,

саннар- га ескерлири), дужаал наклонениези. Деепричастие, причастие ееретпес, олар- биле практиктиг угланыышкынныг таныжышга чорудар.

Ат оруннарын 7, 9 класстарга еередир. Арынныц, айтылганын, айтырыгныи ат оруннарын ееренири программада кердунген. *Силер, олар* дээн чергелиг хундукел уткалыг ат оруннарын чугаазынга чеп ажыглап билиринге еередир.

Наречиени 8 класска (1,2 хевирнин еереникчилеринге) еередири кердунген. Программада наречие дугайында билигден ангыда, оон 2 белуун (уенин, туруштун) еередир.

«Домак» деп белукту 5-9 класска чедир ееренир. Синтаксис- тиг билиглер класстан классче нарыыдап, немежип оар. Домак дугайында темаларны ееренгениниц туцнелинде, уруглар утка- тургузуг талазы-биле янзы-буру домактарны боттары тургузуп, чу- гаазынга ажыглап чацчыгар ужурлуг. Чижээлээрге, кичээл бурузунде еереникчи чаа сестерни чуруктар дузазы-биле билип алыр. Оон ол сестер кирген улуг эвес хемчээлдиг сезуглелдерни номчуур, видео- клиптерни кеер аргалыг. Оон соонда еереникчилер боттары бердин- ген сестерден сес каттыжыышкыннарын, оон бедуун домактарны тургузар. 1-ги болгаш 2-ги хевириниц еереникчилери домактарныц чугула кежигуннерин сайгарып ееренир. Домакста сестерже шын ай- тырыг салып еередири чугула, чуге дээрге чугле шын салган айты- рыглар дузазы-биле домак кежигуннерин шын тодарадып болур.

«Чугаа. Харьшзаалыг чугаа» деп белукту класс бурузунге еередир. Ону еередирирге тускай шактар чугле 5-1си класстын 1-ги хевириниц еереникчилеринге 10 шак кердунген, арткан класстарда харышзаалыг чугаа сайзырадылгазы ацгы кердунмээн. Кадыыныц арга-шинээ кызыгаарлыг еереникчилернин сес 1сурлавыры эвээш болганындан кичээл бурузунде словарь ажылын чорудар, сезуглелдер сайгарар, интонацияны шын сагыырынга мергежилгелерни чоруда- ры кердунген. Ынчангаш кайы- даа белукте сезуглел-биле ажыл кол черни ээлеп турар. Сезуглелдиц темазын, кол бодалын, тургузуун (эгеzi, кол кезээ, тенчугу), дылдыц аргаларын ажыглаанын (синоним, антоним, кежурген уткалыг сестер дээш о.е.) кичээл бурузунде чорудар.

Улдун санында диктантыны еереникчилер аудиобижидилгеден дыцнап бижиир аргалыг. Эдертиглер болгаш чогаадыгларны 1-ги болгаш 2-ги хевирниц уруглары бижиир. Колдуунда тоожушкун ян- зылыг сезуглелдер киирер.

9-ку класстын программазында 2-ги хевирниц еереникчилеринге ажыл-херек бижиктерин тургузуп еередирирге болгаш эвилец- ээлдек болурунуц дурумнерин шицгээдип алырынга хамаарышкан айтырыгларны база киирген. Программаныц 1-ги вариантызын ееренир уругларга «Стилистиканы» буруну-биле киирген. Дылдыц стильдерин ееренген соонда, быжыглаашкын кезээнге видео- репортажтарны азы видеофильмнерни тускай программага кылып ундурер. Чижээлээрге, публицистика стилин ееренип дооскаш, «Терээн дышым» азы «Терээн суурум, хоорайым» деп видеорепортаж кылып (эштеринден, ада-иезинден, терелдеринден интервью алыр, ону тускай программага кино кылдыр азы видеокергузуг кыл- дыр ундурер аргалыг).

Уруглар чаа тема тайылбырыи чу ска й «Лекции» деп программаныц дузазы-биле таныжын, билим алыр. Программаныц 1-ги болгаш 2-ги вариантызы-биле оорсиир уругларга тема бурузунге элээн ханы лингвистиктиг оиаалгалар кииргеп. Шиидси узундуну азы видеобижидилгени коор, ооц соопда бмр-ле шулукггу азы бас- няны тускай программага аяныиыг иомчуур, оои башкызынче чо- рудар. 3-ку хевирниц оореиикчилери колдууида созуглелдерден ееренген темаларын дилен, тывар, иомчуур аргалмг.

Тоожуушкун, угаап бодаашкын янзылыг созуглелдерни стилип хажытпайн, утка- зын делгеренгей азы доичулай аао-биле дамчыдар.

Долгандыр турар амыдырал болгаш бойдуе дугайыида билиглер- ни уругларга таныштырып тура, башкы уругларпыц еонуургалын от- туруп, дилээшкинниг, чогаадыкчы ажылдаар. Болук оореникчилер- биле ажылды организаптап болуруиуи аргазы бар. Чиж'плээрге, оске эртемнер-биле холбап тургаш (орус дыл, информатика, чурулга дээш о.е), чугааны бижиткеш, мультфильми, видеофильми, проскти- лерни кылып болур.

«Билип алыры **артык эбсс**» деп рубрика-булунда Гывайыц салым-чаяанныг кижилеринин дугайыида, тына чаагай чацчылдар, 7 чузун малы, ан-мени, хоомей-сыгыт дугайыида дпш о.о. иемелде "магериалдарны (сезуглелдерни) номчуп, чурукгары болгаш нидео- фильмнерни керуп болур аргалыг.

«Сооуургактарга» деп рубрика-булуцпу кылгаи. Ында ребус- тарны кылырын, оларны шын номчуурун оорсдии турар, база ол ышкаш ооренген темазынга, номчааи чогаплмпа, сочуглелинге кроссвордтарны тыптырып турар. Ол ышкаш видсо(())ил1»миерни, анимация-мультфильмнерни лускай программага ботгары кылмр аргалыг.

Чижек программага даянып, гускайлаи таарыштырган ооредилге программазын тургузуп болур (А011), ону '.)де кылып тура, иемелде азы кызырылданы киирбишаан, оореникчилерге таарымчалыг бай- далдарны тургузуп алыры чугаажок. Программа 3 -4 чыл дургузунда шенелдениэрттеружурлуг. Бир эвее ол усииц иштинде ажыглааныныц туннелинде, чуулдуг деп коор болза, база каган эдилгелер, чаартыл- галарны кылгаш, доктаамал ажыглап болур.

Уругларныц кадыыныи байдалынга таарыштыр билиг бе- рип ажылдаарынга психолог, социал педагог, логопед, немелде еередилгемиц башкыларынын, ада-иепиц талазындан деткимче улуг болуру билдингир.

ПРОГРАММАНЫҢ УЖУР-УТКАЗЫ

ПРОГРАММАНЫҢ 3-КУ ВАРИАНТЫЗЫ

9 класс (35 шак)

Катаптаашкын (2 шак)

Домак. Сөстүн лексиктиг утказы-биле ажыл (10 шак)

Бедуун домак. Делгерещгей эвес болгаш делгеренгей домактар. Домактың чугула (кол сес, сөглекчи) кежигуннери.

Адалга. Адалга турда, оларга бижик демдектери. Дорт чугаа. Диалог. Оларга бижик демдектери.

Ун аянының аайы-биле домактарның янзылары: медээ, айтырыг, кыйгырыг. Оларның сеелунге бижик демдектери.

Сезуглел-биле ажыл. Сезуглелден адалгалыг, дорт чугаалыг домактарны тывар, бижик демдектерин салыр. Бедуун план тургузуп, утказын чугаалаары.

ЧУГАА КЕЗЕКТЕРИ

Чуве ады. Сестуц лексиктиг утказы-биле ажыл (5 шак)

Чуве адының сан болгаш хамаарылга кожумактарын шын би- жири.

Сезуглел-биле ажыл. Темазы база кол бодалы. Сезуглелди абзац- тарга чарып, чуве аттарын белуктер аайы-биле хуваары. Сезуглелден чацгыстың болгаш хейнуц санында чуве аггарын белуктеп, ушта би- жири. Даяныр чуруктарнын дузазы-биле домактар чогаадыры.

Домак-биле ажыл. Нарын чуве аттары. Оларны шын бижииринге онаалгалар, тестиленер.

Демдек ады. Сестуц лексиктиг утказы-биле ажыл (3 шак).

Демдек адының чугаага ужур-дузазы. Демдек аттарын шын би- жири.

Ат орну. Сестуц лексиктиг утказы-биле ажыл (3 шак)

Ат орнуң утказы. Арынның ат оруннары. Оларның арыннарга оскерлири. Таблица-биле ажыл.

Сезуглел-биле ажыл. Харылзаалыг чугаага чацгыс ол-ла чуве адын катантавазы- биле ат оруннарын ажыглаарының аргалары.

Кылыг сезу. Сестуц лексиктиг утказы-биле ажыл (3 шак)

Кылыг сезунун арыннарга, саннарга, уелерге ескерлири.

Нарын кылыг сестери, оларны шын бижири. Слайд-чуруктар- биле ажыл. Презентацияны коргеш, нарын кылыг сестерин айтыр, аас-биле домактар чогаадыр.

Угаап боданышкын шинчилиг чогаадыг «Кым болур мен, чуге?».

Чугаа. Сестуц лексиктиг утказы-биле ажыл (6 шак)

Аас болгаш бижимел чугаа. Чечен чугаада болуушкуннарга бодунун хамаарылгазын илеретпишаан, утказын эдерттир чугаалаары.

Бодуң хайгааралдарының, керген-билген чуулдериниң, болуушкуннарының, таварылгаларының дугайында чогаадыг.

Чыл дургузунда веренген чуулдеринге катаптаашкын, хы- налда тестиленер (3 шак)

Өөреникчилерниң кол билиглери болгаш мергежилдери

9-ку классты доозуп тура, 3-ку хевирниң өөреникчилери дараа- зында мергежилдерни болгаш чацчылдарны чедип алыр ужурлуг:

3. сезуглелден адалгалыг, дорт чугаалыг домактарны тып, бижик демдектерин салып билир. Бедуун план тургузуп, утказын чугаалап билир ужурлуг;
4. дорг болгаш доора чугааны ажыглап билир;
5. эш-оеру-биле болгаш улуг улус-биле хостуг чугаалажып билир;
6. эки таныыр болгаш шоолуг танывас кижилер-биле чугаалажырыныц чурумун сагыыр;
7. чечен чугаада болуушкуннарга бодунуц хамаарылгазын илере- дип, утказын эдертир чугаалап билир.

3. ӨӨРЕНИКЧИЛЕРНИҢ БОТ-ТУСКАЙЛАҢ, ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМНЕРИ-БИЛЕ ЧЕРГЕЛЕШТИР БАЗА ЭРТЕМНЕРНИ БҮГҮ ТАЛАЛЫГ ШИҢГЭЭДИРИНГЕ НЕГЕЛДЕЛЕР

Тыва дыл эртемин өөрөнгөн түңнелинде 5-9 класстарның еореникчилериниң бот-тускайлаң ажыл-чорудулгазынга негелделер:

- тыва дылды боданырының болгаш чон аразында харылза- жырының эц-не кол чепсээ деп медереп билири;
- еоредилгенин чедииникиниң болурунуң чылдагаанын тып билири;
- тыва дылды билири дээрге-ле национал культураның чоргаара- лы болур дээрзин медереп билири;
- кижилернин угаан-бодалын болгаш сагыш-сеткилин илередир сезуглелдиң аңгы-аңгы хевирлерин сайзырадып билири;
- аас чугааның интонациязынче кичээнгей салып билири;
- тыва дылга сонургалын бедидип, ону хандыр шиңгээдири;
- аас болгаш бижимел чугаага дылдың нормаларын сагып билири;
- еоредилгеже, эртем-билигже чугкулдуу;
- торээн дылын камнап билири болгаш ооң сайзыраарынга бодунуң улуг-хуузун кириштирип турарын медереп билири;
- мезулуг сагыш-сеткилди сайзырадыры, дузааргак болуру, са-гыш човаачал болуру;
- улуг улус-биле болгаш уе-чергези-биле кады аңы-аңгы со-циалдыг байдалдарга дууштур ажылдап билирин сайзырадыры, мар-гылдаа тургуспайн, маргылдаалыг байдалдардан унер органы тып билири;
- кадык болгаш айыыл чок чуртталганы тургузары, янзы-буру чогаадыкчы ажилдар кылыры, тунелдиг ажилдаары, материалдыг болгаш сагыш-сеткил унелелдеринге камныг болуру.

Өөрөдилгениң эртемнер-биле чергелегатир бугу талалыг кылдыныгларының түннелдери

Өөрөдилгениң башкарылгалыг бугу талалыг кылдыныглары:

- кичээлде кайдыг сорулга салдынганы билген турар;
- кичээлдин сорулгаларыңа хамаарыштыр бодунуц кылыр ужурлуг ажылдарын планнап алыры;
- оорөдилге уезинде берген даалгаларны бичии кезекгер аайы- биле алгоритм ёзугаар кылып билири;
- бодунун орфографтыг болгаш бижик демдектеринге кыл- гаи частырыгларын улөгер схемалар ёзугаар хыыап, эдип, тупнел уидуруп билир ужурлуг;
- башкы-биле демниг ажылдажылга уезинде бердинген темага дууштур чаа сорулгаларны салып билири;
- кылган ажылдарыңа болгаш ажыл уезинде бот хыналданы |цын кылып турарын сайгарып билири.

Өөрөдилгениң харылзаа чорудар бугу талалыг кылдышыглары:

- чугааның диалог хөвирин билири;
- бодунуц узел-бодалын илерөдип билири;
- билдинмес чуул бар болза, катан айтырып тургаш, билип алыр аргалыг;
- салып алган сорулгаларын чөдип алырда, еске кижилернин узел-бодалдарын база дыцнап, унөлөп билири;
- аас чугаага ееренип алган билиглерин шын ажыглап билири;
- эжинге дамчыдар хөрек медээни долу кылдыр дамчыдып билири.

Оорөдилге эртемнерин бугу талалыг шингээдир кылдыныглары:

- еерөдилгеге хөрек билиглерни энциклопедиялар, словарьлар, справочниктер, еерөдилге номнары, Интернет четкизин ажыглап тургаш, тып билири;
- тыва дылда схемаларны, модельдерни, демдектерни ажыглап билири;
- белен таблица, схемаларны, сезуглелдерни долдуруп билири;
- дылда уннерни, ужуктерни, сестун кезектерин, домак кежигуннерин, бөдуун домактарны тып, сайгарып, белуктеп билири;
- план ёзугаар еерөнгө материалды белуктеп, туннеп билири;
- номчаан сезуглелдеринден кол утка илерөдип турар домактарны тып билири;
- сөстөрдө орфограммаларны тып билири;
- аас болгаш бижимел чугааны тургузуп билири;
- логиктиг угаап боданышкынын аас болгаш бижимел чугаага шын тургузуп билири.

4. ПРОГРАММАНЫ БОТТАНДЫРАРДА САГЫЫР ЧҮҮЛДЕР

Чижек программаны дистанциялыг еереди́лгеге боттандырада, херек чуулдер:

1. интернет четкизинге коштунган компьютер азы ноутбук, сканер, принтер, веб-камера, графиктиг чурулга планшеди, наушник;
2. тыва болгаш орус дылдарда тайылбыр словарьлар, 5-9 класс- тарга тыва дылдыц еереди́лге номнары;
3. тыва чогаалчыларныц чуруктары , таблицалар, схемалар;
4. сезуглелдерни, шулуктерни аянынг номчаан аудиобижидилгелер;
5. чогаалчыларнын чогаалдарынга чураан иллюстрациялар, сюжеттиг чуруктар, уругларныц билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар;
6. электроннуг еереди́лге номнары, электроннуг еереди́лге кур- лавырлары, тыва тоолдарга ундезилээн мультфильмнер бижиткен дискилер.

Программаны тургузарынга ажыглааи хоойлулар болгаш дужаалдар:

1. Федеральный Закон № 273-ФЗ от 29.12.2012 г. «Об Образовании в Российской Федерации». - М: УЦ Перспектива.
2. Приказ Министерства образования и науки РФ № 1897 от 17.12. 2010 г. «Об утверждении ФГОС ООО».
3. Приказ Министерства образования и науки РФ № 1598 от 19.12.2014 г. «Об утверждении ФГОС НОО обучающихся с ОВЗ».
4. Приказ Министерства образования и науки РФ № 1599 от 19.12.2014 г. «Об утверждении ФГОС обучающихся с УО (интеллектуальными нарушениями)».
5. Приказ Министерства образования и науки РФ № 1644 от 29.12.2014 г. «О внесении изменений в приказ Министерства образования и науки РФ от 17 декабря 2010 г. №1897 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования».

Өөреникчилерниң кол билиглери болгаш мергежилдери:

9-ку классты доозуп тура, 3-кү хевирниң өөреникчилери дараазында мергежилдерни болгаш чаңчылдарны чедип алып ужурлуг:

- сөзүглелден адалгалыг, дорт чугаалыг доматарны тып, бижик демдектерин салып билир. Бөдүүн план тургузуп, утказын чугаалап билир ужурлуг;
- дорт болгаш доора чугааны ажыглап билир;
- эш-өөрү-биле болгаш улуг улус-биле хостуг чугаалажып билир;
- эки таныыр болгаш шоолуг танывас кижилер-биле чугаалажырының чурумун сагыыр;
- чечен чугаада болуушкуннарга бодунуң хамаарылгазын илередип, утказын эдерти чугаалап билир.

Календарь-тематиктиг планнаашкын

Өөрөдилге эртеми: тыва дыл Класс: 9

Эртем башкызы: Ооржак Лариса Александровна

Шагы: ниити 34 ч, неделяда 1 ч.

Даянган программа: Л.Б.Ооржак. Тыва дыл. Ниити өөрөдилге черлеринге кадыынын байдалы-биле кызыгаарлаттынган уругларга таарыштыр тургускан чижек программа. Чижек темалар. Предметтиг түннелдер. Тематиктиг планнаашкын.– Кызыл: НШХИ, - 2017 ч. – 48 а.

Календарь-тематиктиг планын тургузукчузу _____ \ _____ \

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Кичээлдин хевири	Хуусаазы	
				План	Эрттирген
1	8-ки класска өөрөнгөн темаларын катаптаары	1	Катаптаашкын кичээл		
2	8-ки класска өөрөнгөн темаларын быжыглаары	1	Быжыглаашкын кичээл		
3	Домак. Сөстүң лексиктиг утказы-биле ажыл	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
4	Бөдүүн домак	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
5	Делгерөңгей болгаш делгерөңгей эвес домактар	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
6	Домактын чугула кежигүннери	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
7	Адалга. Адалгага бижик демдектери	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
8	Дорт чугаа	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
9	Диалог	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
10	Домактарның үн аянының аайы-биле янзылары	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
11	Сөзүглел-биле ажыл	1	Сайгарылга кичээл		
12	Чүве ады. Сөстүң лексиктиг утказы-биле ажыл	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
13	Чүве адының сан болгаш хамаарылга кожумактары	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
14	Сөзүглел-биле ажыл	1	Сайгарылга кичээл		
15	Демдек ады. Сөстүң лексиктиг утказы-биле ажыл	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		

16	Демдек адының чугаага ужур-дузазы	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
17	Демдек аттарын шын бижири	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
18	Ат орну. Сөстүң лексиктиг утказы-биле ажыл	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
19	Ат орнунуң утказы.	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
20	Арынның ат оруннары болгаш оларның өскерлири	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
21	Сөзүглел-биле ажыл	1	Сайгарылга кичээл		
22	Кылыг сөзү. Сөстүң лексиктиг утказы-биле ажыл	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
23	Кылыг сөзүнүң арыннарга, саннарга, үелерге өскерлири	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
24	Нарын кылыг сөстери. Оларны шын бижири	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
25	Угаап-боданыышкын шинчилиг чогаадыг «Кым болур мен, чүге?»	1	Чугаа сайзырадылгазы		
26	Чугаа. Сөстүң лексиктиг утказы-биле ажыл	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
27	Аас болгаш бижимел чугаа	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
28	Аас чугааның хевирлери	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
29	Бижимел чугааның хевирлери	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
30	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар	1	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли		
31	Чогаадыг шинчилиг бижимел ажыл «Мээң көргөн солун чүүлүм»	1	Чугаа сайзырадылгазы		
32	Катаптаашкын	1	Катаптаашкын кичээл		
33	Чылда өөрөнгөн темаларыңа катаптаашкын	1	Быжыглаашкын кичээл		
34	Түңнел кичээл	1	Түңнел кичээл		

АЖЫГЛААН ЛИТЕРАТУРА

Чаңгыс авторлуг номнар

Доржу М.Д. Бай-Тайгинский говор в системе диалектов тувинского языка. Кызыл: ТывНУЧ, 2002. – 170 ар.

Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы. Кызыл, 2002. – 267 ар.

Ооржак Д.Х. 5-6 класстарга харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы. Кызыл: ТывНУЧ, 2004. – 139 ар.

Сат Ш.Ч. Тыва диалектология. Кызыл: ТывНУЧ, 1987. – 58 ар.

Сувандии Н.Д. Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы. – Кызыл: ТывНУЧ, 2003. – 151 ар.

Ийи болгаш оон-даа хөй авторлуг номнар

Доржу М.Ч., Бичелдей К.Б. Тыва чугаа культуразының чугула айтырыглары. Кызыл, ТывНУЧ, 1989. – 24 ар.

Монгуш Д.А., Ойдан-оол А.К. Методиктиг сүмелер. 5-9 класстарның «Тыва дыл» ному-биле ажылдаар башкыларга дузаламчы. Кызыл: ТывНУЧ, 1992. – 150 ар.

Ойдан-оол А.К. Ооржак М.Ч. Ооржак С.-С.Т. Диктантылар чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы. – Кызыл, 2003. – 245 ар.

Ойдан-оол А.К. Тадар-оол С.К. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. Башкыларга дузаламчы. Кызыл: ТывНУЧ, 2004. – 171 ар.

Словарьлар:

А.Пальмбах, Л.Чадамба, С.Сарыг-оол. Орус-тыва словарь. – Москва, 1953. – 703 ар.

Делгер-оол А.К., Дирчин Б.Д. Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Новосибирск: Наука, 2011. – 795 ар.

Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. – Москва: Русский язык, 1980. – 319 ар.

Монгуш Д.Б. Тыва дылдың орфографтыг словары. – Кызыл, 1967. 422 ар.

Ожегов С.И. Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений/Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В.Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М:ООО «ИТИ Технологии», 2008. – 944 стр.

Ондар Б.К. Топонимический словарь Тувы. – Кызыл: ТКИ, 2007. – 550 ар.

Хертек Я.Ш. Русско-тувинский фразеологический словарь. Кызыл, 1976.

База ол ышкаш:

- тыва дыл кичээлдеринге тема аайы-биле белеткээн слайдылар;
- тыва дыл кичээлдеринге хереглээр плакаттар;
- тыва дыл кичээлдеринге ажыглаар таблицалар;
- аттыг болгаш сюжеттиг чуруктар;
- уругларның билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар.

ИНТЕРНЕТ КУРЛАВЫРЫ

www.tuva.asia

www.tuvaonline.ru

tigi.tuva.ru

uryanhayn.com

tuvacheleesh.ru

tuvadyl.ru

tosertine.tuva.ru